

ELEK ANITA

Hatalomváltás Pozsonyban a városi színház példáján keresztül 1919–1922

Bevezetés

A jelen tanulmány egyetlen színtér, a városi színház évadbeosztásán keresztül kívánja vizsgálni az interetnikus viszonyokba történő hatalmi beavatkozást és az őslakos¹ politikai pártoknak az elemzett kérdéskör mentén megnyilvánuló megosztottságát, 1922-ig, Pozsony közigazgatásának végleges rendezéséig. Hangsúlyozni kell, hogy a tárgyalt időszakban nem kizárólag a felülről történő hatalmi beavatkozás miatt volt sikeres az állami hatóságok által is támogatott csehszlovák igények érvényesülése. A források tanúsága szerint ugyanis ehhez az őslakos pártok, vagyis a keresztényszocialista,² szociáldemokrata³ és zsidó párti⁴ véleménykülönbség⁵, az etnikai hovatartozást felülíró világnézeti megosztottság is hozzájárult. Ennek megfelelően tisztázandó lenne, hogy milyen szinteken születtek a város helyzetét befolyásoló érdemi döntések? Mennyiben

¹ Őslakos pártok az ún. őslakos, vagyis magyar, német, szlovák, zsidó népcsoportok érdekeit képviselő, a pozíciók őrzésére, jogvédelemre berendezkedő és autonómiaprogramokban gondolkodó politikai csoportok. Szarka 2005. 418.

² Az 1920-ban alakult Országos Keresztényszocialista Párt a csehszlovákiai magyar kisebbség egyik leg-erősebb ellenzéki pártjának számított, de a magyar mellett német és szlovák szekciókkal is rendelkezett. A párt tehát nem etnikai alapon szerveződött, hanem az ún. őslakoselvét vallva igyekezett szavazóbázisát más nemzetiségek irányába is kiterjeszteni. A német és a szlovák szekciók hatása a párt politikai irányvonalára azonban nem volt meghatározó. Lipták 1992. 150–158.

³ A pozsonyi szociáldemokraták a csehszlovák szociáldemokratáktól elkülönülve Szlovenszkói Német–Magyar Szociáldemokrata Párt néven indultak az 1920-as nemzetgyűlési választásokon. A magyar–német szociáldemokrácia együttműködése azonban nem volt hosszú életű, hiszen 1920 végén a párt szétesett, a szudétanémet szociáldemokráciával egyesülő Német Szociáldemokrata Pártra és a Csehszlovák Köztársaság Magyar Szociáldemokrata Munkaspártjára. Simon 2013. 50–52.

⁴ A zsidó párt létrejöttének körülményeiről és szavazótáborának alakulásáról nem rendelkezem részletes információkkal. Az 1920-as első nemzetgyűlési választásokon Egyesült Zsidó Párt néven vett részt és Pozsonyban a szavazatok 6,5%-át szerezte meg. Híradó, A képviselőtestület feloszlata, 1920.6.3. 4.

⁵ A Szlovák Néppárt 1920-ban mindössze egy hellyel rendelkezett a városi képviselőtestületben. Az pedig, hogy a vizsgált kérdéskör kapcsán miként foglalt állást a forrásokból ezidáig nem derült ki.

határozta meg a város sorsát a kormányhatalom és mennyiben a városi testületek? Hol húzódtak a képviselőtestületen belüli törésvonalak? Etnikai alapú volt-e a megosztottság?

Etnikai viszonyok és közigazgatás

Pozsonyról aligha lehetne azon alapvető etnikai változások vizsgálata nélkül beszélni, melyek a városban a vizsgált időszakban lezajlottak, hiszen a város a 20. század első felében, két fő hullámban alapvető etnikai változásokon ment keresztül. Az első hullámot az 1918 előtti magyarosítás és a vele járó magyarosodás jelentette, mely a javarészt németül beszélő Pressburgot a 19. század második felétől egyre inkább magyar jellegű Pozsonyra változtatta,⁶ majd a háborút követően a csehszlovákosítás nyomta rá bélyegét a város etnikai arculatára. Pozsony azonban a két világháború közötti időszakban, a fokozatosan módosuló etnikai arányok ellenére is mindvégig megtartotta multietnikus jellegét. Az 1919-es első csehszlovák összeírás a városban az enyhe, 36%-os német relatív többség mellett még viszonylag kiegyenlített etnikai viszonyokat talált.⁷ Az 1921-es népszámlálási adatokon viszont már egyértelműen megmutatkozott a német és a magyar arányok romlása és a csehszlovák részesedés 40%-ra való növekedése.⁸ Az utóbbi tendenciát a közigazgatási hivatalok Pozsonyban való összpontosulása mellett az itt elhelyezett 4,5 ezer, javarészt csehszlovák nemzetiségű helyőrség tovább erősítette.⁹

Az 1919. január 1-jei csehszlovák katonai bevonulást követően¹⁰ a város közigazgatásának fokozatos átvétele is megkezdődött. A közigazgatás átvétele azonban annak átszervezését is jelentette egyben, ami Pozsony törvényhatósági jogú státuszának megszüntetésével és a város önkormányzati jogának korlátozásával hamarosan kodifikálást is nyert. Az 1920-as, 210-es számú, Szlovákia politikai viszonyainak ideiglenes rendezéséről szóló törvény ugyanis a törvényhatósági joggal bíró városokat a rendezett tanácsú városok szintjére fokozta le, ami a gyakorlatban Pozsony megyei fennhatóságnak való alárendelését jelentette.¹¹ A részletes szabályozásra azonban majd csak az 1922-ben megjelenő, 243-as számú törvénnyel került sor, mely azon túl, hogy Pozsonyt az újjászervezett Pozsony nagymegye alá helyezte, a városi közigazgatás államosítását is véghez vitte. Az államosított közigazgatás élére a főjegyző került, ki

⁶ Engemann 2011. 11.

⁷ Az 1919-es első csehszlovák összeírás alapján Pozsony etnikai összetétele: 36% német, 33% csehszlovák, 29% magyar. Mindebből zsidó felekezetű 11,3%. Szarka 2005. 405.

⁸ Az 1921-es adatok a 40%-os csehszlovák arány mellett 29,2%-os német és 24%-os magyar részesedést mutatnak. A zsidó felekezetűek aránya a korábbihoz képest alig változott: 11,8%. Szarka 2005. 405.

⁹ Tišliar 2009. 64.

¹⁰ Híradó. Pozsonyot megszállták az antant csapatai. 1919.1.2. 1.

¹¹ § 1. (4.): Města s právem municipálním prohlásila za města s regulovaným magistrátem. 1920/210. Zákon o prozatímní úpravě správy politické na Slovensku. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. 1920.4.15. 503–504.

a kormányhatalom érdekeivel ellentétes városi határozatok felfüggesztésének jogával felruházva a város feletti kormányellenőrzést is teljessé tette.¹²

A törvényhatósági bizottság feloszlását követően az új községtanács kinevezésére Samuel Zoch, Pozsony megye és város zsupánjának döntése alapján 1919 januárjában került sor.¹³ Az ötven tagú testületbe,¹⁴ a feloszlott törvényhatósági bizottság tagállományával összevetve huszonkettő¹⁵ – a sajtó szerint huszonöt¹⁶ – került be, vagyis annak közel felét a város életében 1918 előtt is szerepet játszó képviselők alkották. A régi tagok java része olyan német származású képviselők közül került ki, akik a hatalomváltást megelőzően jellemzően már magyarosodtak. Ez a tendencia azonban nem általánosítható, ugyanis a források alapján némely esetben arra következtethetünk, hogy a képviselők egy része közelebb állhatott a német identitáshoz, mint a magyarhoz. Az utóbbi felvetés a magyar nyelvtudás hiányával, így a képviselőtestületi üléseken való német nyelvhasználattal, illetve a német nemzeti követelések hangoztatásával is alátámasztható.

Az országos választások helyi arányainak megfelelően, már a pártok által javasolt listák alapján 1920 júniusában kinevezett második képviselőtestületbe¹⁷ csak hat korábbi tag került be, vagyis tagállományát tekintve szinte teljesen lecserélődött.¹⁸ Az új testületbe ekkor már a köztársaság politikai életében a későbbiekben is szerepet játszó, ám magukat kizárólag országos szinten megmérettető politikai pártok kerülhettek be. A helyi politikai erők majd csak az 1923-as községi választásokon juthattak szerephez, a lokális sokszínűség ezzel egy időre háttérbe szorult. A testület pártösszetétele¹⁹ alapján

¹² 1922/243. Zákon o prozatímní úpravě zřízení obcí na Slovensku. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. 1922.8.23. 1043–1046. Slovenská politika, Zákon a novom obecnom sriadení. 1922.10.6. 1.

¹³ Híradó. Pozsony város új képviselőtestülete. 1919.01.30. 3. Filep 2010. 67.

¹⁴ Híradó. Három aktuális dolog. 1919.1.31. 1.

¹⁵ A 22 régi tag közül a német nyelvhasználat, illetve a német nemzeti követelések hangoztatása miatt német identitásúnak tekinthetők: Michael Dax (Dax Mihály), Hugo Dewald (Dewald Hugó), Alois Lanfranchi (Lanfranchi Alajos), Adalbert Stekelhuber (Stekelhuber Béla), Friedrich Duschinsky (Duschinsky Frigyes), Samuel Frühwirth (Frühwirth Samu). Magyarosodott: Fejér Miksa (Max Fejér), Stein Miksa (Max Stein) és valószínűsíthetően Ludwig János (Johann Ludwig), Sendlein János (Johann Sendlein), Tauscher Béla (Adalbert Tauscher), Ungár Lipót (Leopold Ungar), Grüneberg Károly (Carl Grüneberg) is – mivel a német sajtóban a magyar névhasználat a gyakoribb. (Pressburger Zeitung). Az alábbi képviselőkről nem rendelkezem információkkal, azzal kapcsolatban, hogy milyen mértékben magyarosodhattak: Carl Angermayer (Angermayer Károly), Bäumlér J. Andreas (Bäumlér J. András), Friedrich Guttmann (Guttmann Frigyes), Alois Langer (Langer Alajos), Ferdinand Lerchner (Lerchner Nándor), Carl Wowy (Wowy Károly), Adolf Wimmer (Wimmer Adolf). Kazacsay Árpád magyar volt, Tuma Károly származásáról ellenben ezidáig nem találtam információt.

¹⁶ Híradó. Három aktuális dolog. 1919.01.31. 1.

¹⁷ Híradó. Új városi és új megyei bizottság. 1920.06.24. 2.

¹⁸ A képviselőtestületbe hat korábbi tag került be: a keresztényszocialisták részéről Samuel Frühwirth (Frühwirth Samu), a magyar–német szociáldemokraták részéről Chrobasinszky János és Augustin Maszár (Maszár Ágost), a Szlovák nemzeti és gazdapárt részéről Gabriel Izák (Izák Gábor) és Samuel Slabeycius (Slabeycius Samu), a Szlovák Néppárt részéről Eduard Krajnák (Krajnyák Ede).

¹⁹ A képviselőtestület részletes összetétele: Keresztényszocialista párt és magyar–német blokk 14, Magyar–Német Szociáldemokrata Párt 13, Cseh–Szlovák Szociáldemokrata Párt 8, Szlovák Nemzeti és

az azonban megállapítható, hogy a magyar–német–szlovák–zsidó őslakos blokk, vagyis az *Országos Keresztényszocialista Párt és magyar–német blokk*, a *Szlovák Néppárt* és az *Egyesült Zsidó Párt* a csehszlovák táborral szemben a magyar–német baloldal nélkül is relatív, míg szociáldemokrata támogatással abszolút többséget alkottak. A képviselőtestület ilyen arányú összetétele pedig elviekben a csehszlovák pártok leszavazhatóságának lehetőségét is magában hordozta.

A kezdeti konszolidáció érdekében Samuel Zoch, az új zsupán nem kezdeményezte a tisztségviselői kar azonnali leváltását, hanem igyekezett a hatalomváltást megelőzően a város életében is vezető szerepet játszó tisztségviselőket is pozícióban tartani. Ezt támasztják alá sikertelen tárgyalásai a város korábbi polgármesterével, a hivatalát még a városba való katonai bevonulást megelőző napon önként elhagyó Kumlik Tóddorral, a polgármesteri szék ismételt betöltését illetően.²⁰ A konszolidáció irányába hatott annak ténye is, hogy bár a polgármesteri szék betöltésénél a kormánynak és közegeinek szabad keze volt, hiszen az új törvények értelmében senki sem tarthatott jogot korábbi állására,²¹ ám ezt Zoch igyekezett a várossal egyetértésben foganatosítani. A zsupán a képviselőtestület számára ugyanis lehetőséget biztosított a polgármester személyének megajánlására.²² Ennek megfelelően lépett elő a polgármesteri székbe 1919 elején a korábbi polgármester-helyettes Kánya Rikárd,²³ a megüresedett polgármester-helyettesi székbe pedig Mitterhauszer Károly főjegyző került.²⁴

A csehszlovák hatalomnak a várossal való együttműködésében akkor állott be változás, mikor Zoch zsupán püspökké történő kinevezése következtében bejelentette lemondását, és helyébe Šrobár teljhatalmú miniszter Metod Bellát nevezte ki Pozsony megye és város új zsupánjává.²⁵ Bár Bella 1920 elején már rendelettel nevezte ki a városi vezetés tagjait, az új polgármestert, annak két helyettesét és az új főjegyzőt is – az utóbbi már 1919 áprilisától is kinevezett volt –, ám a kijelölt tagok többé-kevésbé, de a hatalomváltást megelőzően is részt vettek a város életének vitelében, tehát nem számítottak idegennek a városi polgárság számára.²⁶

Gazdapárt 5, Egyesült Zsidó Párt 3, Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt 2, Szlovák Néppárt 1. Híradó. Új városi és új megyei bizottság. 1920.06.24. 2. Híradó. A szlovák néppárt és a városi képviselőtestület. 1920.6.19. 4. A Magyar–Német Szociáldemokrata Pártot a nemzetgyűlési arányoknak megfelelően (33,25%) 15 hely illette meg az új képviselőtestületben. A párt 1920 júniusában ennek megfelelően egy 15 személyt tartalmazó listát terjesztett a zsupán elé, ám Metod Bella 13 tagot nevezett csak ki. A hiányzó két személy *Chován Rezső* és *Slavik József* az 1920.7. – 1920.12. közti képviselőtestületi jegyzőkönyvek névsoraiban sem találhatók meg. Híradó. A szociáldemokrata párt jelöltjei a városi képviselőtestületbe. 1920.6.6. 3. (a párt által ajánlott 15 tag) Híradó. Új városi bizottság. 1920.6.24. 2. (kinevezett 13 tag).

²⁰ Híradó. A cseh-szlovák állam berendezkedése Pozsonyban. 1919.01.11. 1.

²¹ Híradó. 1919.01.30. Beszélgetés Zoch Samu zsupánnal 1.

²² Jegyzőkönyv: 1919.02.01. 10564/2b49.

²³ Jegyzőkönyv: 1919.02.01. 10564/2b49.

²⁴ Jegyzőkönyv: 1919.03.17. 10564/2b49.

²⁵ Híradó. Bella Metódot kinevezték pozsonyi zsupánná. 1919.09.17. 2. Híradó. Bella Metód Mátyás dr. pozsonyi zsupán átvette hivatalát. 1919.9.18. 3.

²⁶ A polgármesteri teendőik ideiglenes vitelével Dušek Viktor zsupánhelyettes lett megbízva, a két új pol-

Annak igénye azonban, hogy a város a saját vezető tisztviselőjének megválasztására befolyással rendelkezzen nem nemzetiségi alapú kérelem volt, hanem ebben minden politikai csoport egyetértett.²⁷

Eltérő koncepciók

A vázolt körülmények közepette, a magyar főévad 1919. áprilisi lezárulását követően került az érdeklődés homlokterébe a városi színház évadbeosztásának kérdése.²⁸ A megváltozott államhatalmi viszonyok, a köztársaság konszolidálódása – a kisebbségek kezdeti reményei ellenére a helyzet ideiglenes voltát illetően – egyértelművé tették, hogy a csehszlovák jelenléttel a továbbiakban tartósan is számolni kell. A későbbiek folyamán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a csehszlovák térfoglalás nemcsak a nyilvános tereket fogja érinteni, hanem a városi élet egyéb szegmenseibe is behatol majd. A színházi évadok beosztásában fokozatosan teret nyerő csehszlovák dominancia megvalósítására való törekvés politikai indíttatású volt, hangsúlyos magyarelles és németellenes éllel, mely összefüggésben másodlagos volt, hogy a színpadon csehül vagy épp szlovákul játszanak-e.²⁹ A színházi évadokra is kiterjedő térfoglalás azonban csak lépésről lépésre valósult meg, és igazodott Masaryk elnök már 1919 márciusában Vavro Šrobár, teljhatalmú miniszternek szánt utasításához, mely szerint Pozsonyban a német és a magyar intézmények, feliratok, illetve a két nemzetiség nyelvének visszaszorítására csak fokozatosan kerülhet sor.³⁰

Az egymással szembenálló és különböző szintekben gondolkozó kisebbségi és csehszlovák koncepciók azonban hamarosan felszínre hozták ezek egyidejű érvényesítésének megvalósíthatatlanságát. A magyar–német kisebbség által propagált elgondolásnak a háromnyelvű város ideája számított, ahol is mindhárom nemzetiség egyforma jogokat élvezne a paritás elve mentén.³¹ A kisebbségi elképzelés viszont a lokális szintből indult ki, ami a kormány részéről csupán az első egy-két évben tűnt tolerálható iránynak, mintegy átmeneti fázisnak a csehszlovák Pozsonyhoz vezető úton.³² Ezzel szemben csehszlovák részről Mičura teljhatalmú miniszter által 1920

gármester-helyettes Lederer József és Moravek Gyula főjegyző, az újonnan kinevezett főjegyző pedig Zimmer Emerich (Zimmer Imre) tanácsos lett. Jegyzőkönyv: 1920.01.20. 10565/2b50.

²⁷ Hiradó. Az autonómia válsága. 1921.10.5. 5. Dušek 1921. októberi leváltását követően Zimmer Emerich (Zimmer Imre) főjegyző lett polgármesterré kinevezve, 1923. elejéig. Hiradó. A városházáról. 1921.12.22. 4.

²⁸ Hiradó. Magyar színház. 1919.04.16. 2.

²⁹ Tóth 2017. 37–38.

³⁰ Šrobár viszont több szempontból az 1919. szeptemberi rendeletével a radikális szlovákosítás mellett döntött, mely a város szlovák névalakját, mint kizárólagosan használandó változatot kodifikálta. Szarka 2005. 413.

³¹ Engemann 2011. 16–17.

³² Engemann 2011. 16–17.

szeptemberében kifejtett álláspont tűnt akceptálhatónak, mely szerint a korábbi magyar főévad csehszlovák főévadra cserélése azért jogos követelés, mert a kérdést nem városi szinten, hanem egész Szlovenszko szempontjából kell megítélni.³³ Ezt az elgondolást próbálták a közvélekedésbe sajtóhasárok útján is átültetni, hangoztatva, hogy ez csehszlovák részről jogos igény, részben az ország lakosságának etnikai aránya miatt, de leginkább azért, mert Szlovenszko fővárosáról³⁴ lévén szó a helyzet megköveteli, hogy a színház épülete mindenekelőtt a csehszlovák művészetnek legyen szentelve.³⁵ Pozsony Szlovákia fővárosaként való definiálása tehát a centralista kormánykörök részéről – akik egyébként az egységes állam egyetlen hivatalos főváros koncepciójában gondolkodtak – akceptálható elképzelésnek tűnt.³⁶ Bár a csehszlovák Pozsony egynemzetiségű elképzelésként fogalmazódott meg, ennek ellenére azonban nem zárta ki teljesen a helyi magyarokat és a németeket sem, csupán nemzetiségi kisebbségként tekintett rájuk.³⁷ Megjegyzendő, hogy a szlovák Pozsony vízióját képviselő, Szlovák Néppártba szerveződött szlovák nacionalisták elképzelése a csehszlovák modell céljául kitűzött „magyartalanítás” érvényesülését követően lendült csak mozgásba, mely a csehszlovák–szlovák konfliktus formájában csak a 20-as évek második felében dominált.³⁸

Paritás

A városi színügyi bizottság, melynek az volt a feladata, hogy tanácsadói jogkörével élve állást foglaljon a közgyűlés elé terjesztendő javaslat formájában, 1919. áprilisi ülésén nemcsak arról határozott, hogy szeptembertől öt évre kellene bérbe adni a színházat a Pozsonyi Egyházi Zeneegyesület karnagya, Kossow Jenő által vezetett konzorciumnak³⁹, hanem ekkor már a megjelenő csehszlovák igények kielégítését sem kerülhette el. A magyar–német paritás elve mellett ugyanis a kormány két hónapot jelölt ki a csehszlovák előadások biztosítása számára, jelezve a megváltozott körülményeket.⁴⁰ A fennmaradó öt-öt hónapos magyar–német idény magyar szempontból ugyan visszaesést jelentett a korábbi nyolc hónapos állapothoz képest, de ez a még nem

³³ Híradó. A pozsonyi színház ügye. 1921.01.21. 8. Híradó. A szlovák nemzeti színház küldöttsége Prágában. 1921.01.22. 6.

³⁴ Híradó. A szlovák nemzeti színház küldöttsége Prágában. 1921.01.22. 6.

³⁵ Slovenská politika. O divadlo v Bratislave. 1921.7.14. 3.

³⁶ Kováč 2009. 44–45.

³⁷ Engemann 2011. 16–17.

³⁸ Engemann 2011. 27.

³⁹ A színügyi bizottsághoz két ajánlat is érkezett, az egyik Polgár Károly, magyar színigazgató, ki három évre, a másik Kossow Jenő, a Pozsonyi Egyházi Zeneegyesület karnagya által vezetett konzorcium ajánlata, mely öt évre szeretne volna bérbe venni a színházat. A színügyi bizottság egyhangúan, a minőségre hivatkozva az utóbbi mellett tett javaslatot. Híradó. A pozsonyi színészet jövője. 1919.04.30. 1.

⁴⁰ Híradó. A pozsonyi színészet jövője. 1919.04.30. 1.

váltott ki a magyar sajtó részéről különösebb tiltakozást.⁴¹ A májusi közgyűlés sem hozott a színházügy kérdésében különösebb meglepetést, hiszen a színügyi bizottság betervezett javaslatának megfelelően, a minőségre hivatkozva, a Kossow Jenő vezette konzorcium ajánlatának elfogadásáról határozott.

Az évadbeosztáson túl azonban a kormány arra is befolyással bírt, hogy a színházban ki játsszon. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a konzorciummal kötendő szerződés meghatározása céljából összeülő bizottság üléseire a kormányt képviselve a zsupán is meghívandó volt, mely ülés a nyelvi kérdést a konzorciummal kötendő szerződés keretében rendezte volna.⁴² A kormányközegek ellenőrzése alatt, május folyamán meg is kezdődtek a tárgyalások a színügyi bizottság és a konzorcium között, melyen a miniszteri színügyi előadó mellett a zsupánhelyettes Dušek Viktor is részt vett.⁴³ A kormány a korábbi két hónapos javaslat helyett ekkor már három hónapra jelentette be igényét csehszlovák előadások rendezésére, mely követelést figyelembe véve a fennmaradó kilenc hónapot kellett szétosztani a magyar és a német évadok között. A csehszlovák évad meghatározásába a városnak tehát nem volt beleszólása, a városi testületek kizárólag a kisebbségi időnyomegoszlásra bírhattak befolyással. A kisebbségi magyar sajtó részéről azonban sokkal inkább az váltott ki tiltakozást, mikor a konzorcium a nehéz körülményekre hivatkozva⁴⁴ a magyar színévadot mindössze két nyári hónapra szorította volna vissza. A magyar sajtó hasábjain erőteljes hangvételű tiltakozó cikkek jelentek meg, melyek a korábbi, 1918/19-es évad szeptembertől ápriliséig tartó mintegy nyolc hónapos magyar főévad két hónapos nyári évadra való csökkentését igencsak sérelmezték, ám ezt még nem tekintették a kormány részéről kiinduló intézkedésnek. A magyar Hiradó érvelése szerint ugyanis a kormány mindössze három hónapos csehszlovák évadra fejezte csak ki igényét.⁴⁵

A konzorciummal kötendő szerződés közgyűlési tárgyalására végül nem került sor, mert az ajánlatát a magyar színészet visszaszorítására irányuló vádak miatt visszavonta. Mindez egyben azt is jelentette, hogy a városi tanácsnak ismét pályázatot kellett kiírnia a városi színház 1919. augusztus elejétől 1920. március végéig való bérbeadása tárgyában, nyolc hónapra, a paritás elve alapján, ám kizárólag magyar és német előadásokra.⁴⁶ A közgyűlés a beérkező pályázatoknak megfelelően júniusban határozatot is hozott Polgár Károly magyar és Beer Rudolf német igazgatók javára, ám időközben a kormány Zoch zsupán közvetítésével abbéli kívánságának adott hangot, hogy a téli hónap folyamán, a magyar és a német évad ideje alatt tizennégy-tizennégy napban lehetővé kell tenni szlovák és cseh előadások szervezését is, mert a csehszlovák évadra a kormány csupán

⁴¹ Hiradó. A pozsonyi színészet jövője. 1919.04.30. 1.

⁴² Jegyzőkönyv: 1919.05.05. 10564/2b49.

⁴³ Hiradó. Tárgyalások a pozsonyi színház ügyében a Kossow-féle konzorciummal. 1919.5.22. 4.

⁴⁴ A konzorcium azzal érvelve, miszerint a nehéz körülményekre hivatkozva nem tud Magyarországról színészeket szerződtetni, ezért Faragó Ödön, kassai magyar színigazgatóval kötne szerződést, aki azonban két hónapot tudna csak Pozsonyban játszani a kassai szezon megnyitása előtt. Hiradó. Meghúzták a halálharangot pozsonyi magyar színészet felett. 1919.05.17. 2.

⁴⁵ Hiradó. Meghúzták a halálharangot pozsonyi magyar színészet felett. 1919.05.17. 2.

⁴⁶ Jegyzőkönyv: 1919.06.02. 10564/2b49. Hiradó. Pályázati hirdetmény a városi színházra. 1919.6.7. 4.

három hónapot jelölt ki.⁴⁷ A zsupán bejelentésével az 1919 áprilisában meghatározott két hónapnyi csehszlovák játékidény ezzel a duplájára bővült.

Az év végével azonban váratlan események következtek be a színi évadok korábbi beosztását illetően. Az 1919-es novemberi közgyűlést követően elsőként került arra sor, hogy a zsupán a színházi évadok kérdésében a képviselőtestület által hozott határozat megsemmisítésével ténylegesen is beavatkozott a város életébe. A november 8-i rendkívüli közgyűlésen Beer német és Polgár magyar színigazgatók ugyanis indítványt nyújtott be a német évad módosítása ügyében, ami a közgyűlés elfogadott határozata alapján egy magyar–német közös kompromisszum megszületését eredményezte. Beer a tervezett négy hónapnyi játékidét ugyanis a badeni színészeivel kötött szerződése felbontása miatt nem tudta teljes egészében kitölteni, így az elfogadott határozat Polgárnak adott lehetőséget arra, hogy 1919 decembere és 1920 februárja között, amikor Beer társulata nem játszik a színházban, előadásokat tartson.⁴⁸ A határozat azonban nem volt hosszú életű, ugyanis a zsupán a város feje feletti magyar–német megegyezést, mely lényegében úgy a magyar, mint a német igazgatóval kötött szerződéseknek az előadások számára vonatkozó megváltoztatását mondta ki, tarthatatlannak minősítve megsemmisítette azt. Az új pályázat kiírásának lehetőségét az idő rövidsége miatt a zsupán elvetette, így került sor a november 24-i értekezletre a két színigazgató között, mely zsupáni javaslatra kimondta, hogy mivel Beer nem tud négy hónapig játszani, így az igénybe nem vett időt a csehszlovák és a magyar társulatok közt a paritásnak megfelelően kell szétosztani.⁴⁹ Az 1919/20-as idénybeosztás összességében tehát a 4,5–4–2 hónapos csehszlovák–magyar–német elosztás alapján⁵⁰ – a német színidény nem felülről történő megrövidítése folytán – a paritás elve a hatalom részéről elfogadható koncepciónak tűnt.

A következő, 1920/1921-es évad beosztását az 1920. februári tanácskozás körvonalazta, melyen a városi képviselők nem vettek részt.⁵¹ A kormány részéről a prágai közoktatásügyi minisztérium tanácsosa, Kvapil, továbbá a két zsupánhelyettes, Maršík Emanuel és Dušek Viktor mellett a városi vezetés kinevezett tagjai⁵² is megjelentek. A tanácskozásra még Kassa város polgármestere, Vladimír Mutňanský is meghívandó volt, jelezve Kassa és Pozsony ezen a téren való összefonódását. A tanácskozásnak ugyan a szlovák nemzeti színházszövetkezet 1919. novemberi megalakulása adott löketet,⁵³ így mindamellett, hogy megállapodás született, a csehszlovák színészetet Szlovenszko területén a szlovák nemzeti színházszövetkezet látja majd el, már a színházi engedélyek monopolizálására is lépések történtek. Az illetékes körök ugyanis az egy magyar

⁴⁷ Jegyzőkönyv: 1919.06.26. 10564/2b49., Híradó. Rendkívüli városi közgyűlés. 1919.06.27. 2.

⁴⁸ Jegyzőkönyv: 1919.11.08. 10564/2b49.

⁴⁹ Híradó. A polgármester havi jelentése. 1919.11.29. 1.

⁵⁰ Engemann 2012. 146.

⁵¹ Híradó. Szlovenszko színészeti ügyének rendezése. 1920.02.22. 3.

⁵² A polgármester-helyettes Moravék Gyula és a főjegyző Zimmer Emerich (Zimmer Imre). Híradó. Szlovenszko színészeti ügyének rendezése. 1920.02.22. 3.

⁵³ Tóth 2017. 37.

színigazgató elvét vallva Faragó Ödön kassai színigazgatót terjesztették elő arra, hogy megkapja a játszási engedélyt.⁵⁴ Ezzel az a szándék is világossá vált a kormányzat részéről, hogy Szlovákiában csupán egyetlen színerületet, a pozsonyi-kassait, így csupán egy államilag szubvencionált, hivatásos magyar társulatot engedélyeznek, ezzel is gyengítve mind a pozsonyi, mind a kassai, azaz a szlovenszkói magyar színjátszás pozícióit.⁵⁵ Ennek ellenére azonban az 1920/1921-es évad beosztását tekintve – a nyári hónapok kivételével – a 4–3–3 csehszlovák– magyar–német, még paritásnak nevezhető konstrukcióban gondolkodtak.⁵⁶

A kormány kívánalmának megfelelően, az 1920-as májusi közgyűlés a korábban kijelölt Faragó Ödön kassai igazgatót mindössze háromszavazatnyi különbséggel választotta meg az 1920/21-es szezon tervezett három hónapos magyar évadának vezetésére. Bár a képviselők össze- illetve szétszavazására a jegyzőkönyvekből választ nem kapunk, de a szoros szavazati arány arra enged következtetni, hogy nem volt teljesen egyértelmű Faragó támogatottsága. Az utóbbi feltevést a magyar nyelvű Hiradó tudósítása is megerősíti, mely szerint a szavazásra a csehszlovák és a szociáldemokrata tagok bírtak befolyással,⁵⁷ míg a keresztényszocialistákhoz közel álló lap inkább Polgár mellett agitált. A szakirodalom Faragóval kapcsolatban azt emeli ki, hogy a kassai igazgató Polgárral szemben jobban tudott alkalmazkodni az új viszonyokhoz, ami magyarázatul szolgálhat annak, hogy a hatóságok is mellette döntöttek, ezzel szemben Polgár sokkal kevésbé volt lojális az új államhoz. Az utóbbit nemcsak az látszik alátámasztani, hogy a budapesti főhatóságok politikai okból a legnevesebb fővárosi színészek pozsonyi szerepeltetését támogatták, hanem az is, hogy külön szubvenciók biztosításával Polgárt kiemelten is segítették.⁵⁸ Ám a kép pontosításához az is hozzátartozik, hogy csehszlovák részről sem volt kizárólagos Faragó támogatottsága, hiszen a csehszlovák agrárpárthoz közeli sajtóorgánus, a *Slovenská Politika* hadjáratot indított Faragó személye ellen, annak budapesti kapcsolataira hivatkozva, rövidlátással vádolva a teljhatalmú minisztériumot.⁵⁹

⁵⁴ Hiradó. Szlovenszkó színészeti ügyének rendezése. 1920.02.22. 3.

⁵⁵ Tóth 2017. 43–44.

⁵⁶ Hiradó. Szlovenszkó színészeti ügyének rendezése. 1920.02.22. 3.

⁵⁷ Hiradó. Városi közgyűlés. 1920.05.5. 1.

⁵⁸ Tóth 2017. 42–44.

⁵⁹ Slovenská politika, Otázka koncesie madarského divadla. 1922.8.26. 1. és Faragova koncessia na Madarizovanie Slovenska. 1923.1.14. 4.

Dominancia

A négy hónapos csehszlovák évad nyolc hónapossá bővítésének igénye Šrobár⁶⁰ volt teljhatalmú miniszter, a szlovák színházszövetkezet vezetőjének elnökletével január 15-én megtartott gyűlésén nyert megfogalmazást, mely a korábban körvonalazott 1920/21-es, 4–3–3-as csehszlovák–magyar–német évadbeosztás szlovák részről való meghosszabbításának szükségességéről tárgyalt.⁶¹ Ez az elgondolás hamarosan a kormányköröknél is támogatást nyert, hiszen Mičura teljhatalmú miniszter, Černý csehszlovák miniszterelnök és Šusta közoktatásügyi miniszter is támogatásáról biztosította Šrobárt.⁶² Mindez a városi testületek megkerülésével ment végbe, hiszen a színügyi bizottság 1921. januári ülésén megállapította, hogy sem a városi tanácshoz, sem a színügyi bizottsághoz nem érkezett kérvény a csehszlovák színházi évad meghosszabbítását illetően.⁶³ A célul kitűzött „jogos” birtokbavétel azonban nemcsak a kormányköröknél, hanem – ugyan fokozatosan, de – végül a képviselőtestületi üléseken is zöld utat kapott.

Az első felvonást az 1920/21-es csehszlovák évad két hónappal való meghosszabbítása jelentette. A miniszteri rendelet a német igazgató, Beer játzsási engedélyét a kormány által korábban már elfogadott⁶⁴ március elseje helyett ugyanis csak május elejétől hagyta jóvá. Az 1921. február 14-i közgyűlés a kormánydöntésnek megfelelően, a miniszter *koncessziós jogára* hivatkozva megszavazta a szlovák színház kérelmét a szezon – egyelőre – két hónappal való meghosszabbítása ügyében. A jegyzőkönyvből az nem derül ki, hogy az egyes képviselők miképp szavaztak, ám az benne foglaltatik, hogy a javaslat mellett a 37 képviselőből 14 szavazat szólt, ellene pedig – a véleménynyilvánítástól való tartózkodást kifejezve, hatalmi döntésre hivatkozva – senki sem szavazott.⁶⁵

A képviselőtestületi törésvonalakat illetőleg a keresztényszocialisták⁶⁶ és a német szociáldemokraták⁶⁷ álláspontja a kérdés kapcsán abban megegyezett, hogy hatalmi döntésről van szó, hiszen a miniszter korábban már jóváhagyta a négy hónapos német

⁶⁰ 1920. május végével átadta helyét Iván Dérernek. Híradó. Šrobár búcsúja. Dérer beköszöntője. 1920.06.1. 1.

⁶¹ Híradó. A szlovák színévad meghosszabbítása Pozsonyban. 1921.1.18. 6.

⁶² Híradó. A pozsonyi színház ügye. 1921.1.21. 8. Híradó. A szlovák nemzeti színház küldöttsége Prágában. 1921.1.22. 6.

⁶³ Híradó. A pozsonyi színészet ügye. 1921.1.26. 6.

⁶⁴ A sajtó arról tudósít, hogy a város a német színigazgatóval már szerződést kötött márciustól júniusig tartó négy hónapra, mely megegyezést a kormány is jóváhagyta. Híradó. A szlovák színévad meghosszabbítása Pozsonyban, 1921.01.18. 6.

⁶⁵ Jegyzőkönyv: 1921.02.14.10566/2b51.

⁶⁶ Karner Ágost és Molec Dani.

⁶⁷ Augustin Maszár (Maszár Ágost). A Szlovenszkói Német–Magyar Szociáldemokrata Párt szétesésével 1920 végén megalakult a Német Szociáldemokrata Párt. Simon 2013. 52.

beosztást. Ezzel szemben csehszlovák tábor szociáldemokrata⁶⁸, agrárpárti⁶⁹ és nemzeti szocialista⁷⁰ tagjai viszont a miniszteri döntést támogatták, hivatkozva a csehszlovák igények Szlovenszkó fővárosában való érvényesítésének előjogára.⁷¹ A kommunisták a téma iránt inkább közömbösséget tanúsítottak Singer Jenő korábbi szociáldemokrata képviselő személyében, aki a nemzetiségi vitát is feleslegesnek tartotta.⁷² Az 1920/21-es évadra az eredeti koncepciónak megfelelően tehát a paritás volt jellemző, ami azonban a hat hónapos csehszlovák idény miatt a gyakorlatban már nem érvényesült.⁷³

A szlovák nemzeti színházszövetkezet azonban kitartott a nyolc hónapos elképzelése mellett, melyet az 1920/21-es évad beosztására vonatkozóan csak részben tudott megvalósítani. Ezen koncepcióhoz igazodva az 1921-es augusztusi közgyűlésen nyolc hónapos idényre vonatkozó kérvényt terjesztett elő, 1921 szeptemberétől a következő év áprilisának végéig.⁷⁴ Ezzel az alkalommal azonban a képviselőtestületen belüli törésvonalak nem a korábbiak szerint alakultak, ami leginkább a szociáldemokraták állásfoglalásában nyilvánult meg. A keresztényszocialisták és a szociáldemokraták ugyanis nem jutottak közös nevezőre a szlovák kérelem teljes vagy csak részbeni elutasítását illetően. Míg az előbbieket a szlovák kérelem teljes elutasítása mellett foglaltak állást, azzal a javaslattal, hogy az ügyet egyszerűen vegyék le a napirendről, azt a színügyi bizottság tárgyalja újra, és mindaddig, míg a paritásnak megfelelő döntés nem születik, a színházban senki se játsszon, addig a szociáldemokraták ettől kissé eltérő álláspontot fogalmaztak meg. Abban Augustin Maszár német szociáldemokrata is egyetértett, hogy végleges döntésre majd csak akkor kerülhet sor, ha a magyar és a német évadok beosztása már rendezve lesz, azt azonban pártolta, hogy ha szeptemberig a javaslat nem készülne el, akkor ideiglenesen három hónapra a szlovák szövetkezet megkaphassa a színházat. A német szociáldemokraták javaslatát a csehszlovák és a zsidó párti képviselők is támogatták, így azt meg is szavazták, mire a keresztényszocialisták tiltakozásuknak hangot adva kivonultak a teremből.⁷⁵

Az év végével azonban végleg pont került a fokozatosan nyolc hónapossá váló csehszlovák évad kérdésének végére azzal, hogy az 1921. decemberi közgyűlésen a megbízott színügyi bizottság és a városi tanács a paritás elvét mellőzve, a szlovák nemzeti színház kérelmével összhangban javaslatot tett a csehszlovák évad további öt hónappal való meghosszabbítására. Megjegyzendő, hogy a közgyűlés elé kerülő napirendi pontok az illetékes bizottságokon történő megtárgyalást követően még az előkészítő tanácson is megvitatásra kerültek, melyen a zsupánhelyettes gyakorolt ellenőrzést,⁷⁶ csorbítva ezzel a városi tanács önállóságát. A közgyűlésen a keresztényszocialista párt tagjai a

⁶⁸ Ján Kopfmahler (Kopfmahler János).

⁶⁹ Ivanka Milan.

⁷⁰ Rosol Emanuel.

⁷¹ Slovenský denník. SND zostane v Bratislave do 1. mája. 1921.2.15. 3.

⁷² Neumann é. n. (1921. február) 14.

⁷³ Híradó. Szlovenszkó színészeti ügyei. 1921.3.27. 11.

⁷⁴ Jegyzőkönyv: 1921.08.11. 10566/2b51.

⁷⁵ Neumann é. n. (1921 augusztus) 42–44.

⁷⁶ Híradó. Városi közgyűlés előtt. 1919.5.31. 2. Híradó. A város előkészítő tanácsának ülése. 1919.7.4. 2.

párthelyiségük hatóság általi lefoglalására, így a napirendi pontok megvitatásának ellehetlenítésére hivatkozva nem vettek részt.⁷⁷ A német szociáldemokrata párt⁷⁸ ezúttal elutasította a tanács javaslatát, így a szlovák kérelem megszavazása ellen foglalt állást, de a keresztényszocialistákkal való esetleges összeszavazás hiányában a közgyűlés a szlovák kérelemnek tizenegy szavazattal hét ellenében helyt adott. A kommunista párt pedig a téma iránti érdektelenségét kifejezve a szavazástól tartózkodott.⁷⁹ A döntés azt jelentette, hogy a magyar és a német színészetnek a nyolc hónapos 1921/22-es csehszlovák évad mellett négy nyári hónap jutott, a városi színház július 20. és augusztus 10. közötti tatarozási munkálatainak problémájával nehezítve,⁸⁰ illetve a szlovák színház állandó szubvencionálásának ténye az elfogadott tanácsi javaslat szerint.⁸¹

A keresztényszocialisták⁸² és a német szociáldemokraták⁸³ közötti világnézeti különbségek ez esetben háttérbe szorultak, hiszen 1922 februárjában a keresztényszocialista képviselők mellett a német szociáldemokraták is hangot adtak tiltakozásuknak a mindössze négy hónapossá váló magyar–német évaddal szemben.⁸⁴ Az 1921/22-es idény beosztása jelentette a pozsonyi kisebbségi színjátszás, tágabb értelemben pedig a város kisebbségeinek történetében azt a mérföldkövet, mely során a nyolc hónapos csehszlovák évad a két világháború közötti időszak első tíz évének megszokott koreográfiájává vált.

Az évadfelosztás problémája mellett a magyar színévad vezetésével megbízott igazgató személyének felülről való meghatározása miatt is vita bontakozott ki a kisebbségi magyar sajtóban. Ez a vita azonban az évadkérdés mellett, arányait tekintve annak ellenére is háttérben maradt, hogy a város korábbi jogköre ezen a téren is sérült. Bár a színingazgatásra jogosító iparendély kiadása 1919 előtt is a kormánykörök koncessziós jogkörébe tartozott, mely hatáskört a hatalomváltást követően a teljhatalmú miniszter is átvette, ám a helyi játszási engedély odaítélése már az adott törvényhatóság jogosultsága volt.⁸⁵ A megváltozott viszonyok azonban azt mutatják, hogy Faragó személyéről a közgyűlés 1920 májusában ugyan még szavazott, ám a következő színingazgató, Földes Dezső megbízására már kizárólag felülről, a városi testületek megkérdezése nélkül került sor.⁸⁶

⁷⁷ Jegyzőkönyv: 1921.12.12. 10566/2b51.

⁷⁸ Chrobasinszky János.

⁷⁹ Slovenský denník. Zasadnutie mestského zastupiteľstva. 1921.12.15. 3.

⁸⁰ Tóth 2017. 54.

⁸¹ Híradó. A magyar és német színészetért. 1921.12.13. 1. Jegyzőkönyv: 1921.12.12. 10566/2b51. Az 1921/22-es évadbeosztás a hónapok száma alapján a 7,5-1,5-2, csehszlovák -magyar- német beosztást követte. Engemann 2012. 146.

⁸² Szappanos Lajos

⁸³ Chrobasinszky János és Hammerl Gyula

⁸⁴ Tóth 2017. 56. Neumann é.n., (1922. február) 21.

⁸⁵ Székely – Gajdó 2001. 225.

⁸⁶ Híradó. A szlovenszkói magyar színügy döntő eseményei. 1923. április 17. 3. (A jegyzőkönyvekben sincs nyoma annak, hogy erről a képviselőtestület szavazott volna.) A teljhatalmú miniszter 1923 áprilisában egyetlen magyar fórum meghallgatása nélkül a koncessziót az addig meglehetősen háttérben levő, szín-

Összegzés

A színi évadokból való csehszlovák részesedést a kezdeti időszakban a kormányhatalom és annak közegei határozták meg, a városi testületek számára ezt egyszerűen deklarálták. A képviselőtestület így csak a fennmaradó kisebbségi évadokról határozott, a magyar–német egyenlő részesedésnek megfelelően – hozzátevé, hogy ez a módszer a kisebbségek részéről is mindaddig elfogadhatónak tűnt, míg a paritás a gyakorlatban is érvényesült. Miután a csehszlovák dominanciára való „jogos” igény a szlovák színhákszövetkezet részéről megfogalmazást nyert, ez a menetrend annyiban módosult, hogy a – demokratikus elveknek megfelelően – csehszlovák évad bővítésére vonatkozóan beterjesztett javaslat került szavazás céljából a közgyűlés elé. A csehszlovák igények kielégítése azonban, még a közgyűlési szavazást megelőzően, a városi fórumok megkerülésével, a kormánykörök részéről nyert egyértelmű támogatást.

Az azonban már más kérdés, hogy miként tudott mindez a közgyűléseken is érvényesülni, miközben a képviselőtestületben a nem csehszlovák pártok együttesen abszolút többséget alkottak. Az kijelenthető, hogy a kormányhatalom jellemzően érvényesíteni tudta akaratát, melyhez a nem etnikai alapú képviselőtestületi törésvonalak is hozzájárultak. A német szociáldemokraták esetenként ugyanis nem – a Pozsonyban jelentős német tagsággal is rendelkező – keresztényszocialistákkal együtt voksoltak, hanem azokkal szembekerülve szavazataikkal a csehszlovák tábort erősítették. A zsidó képviselők pedig a csehszlovákokkal való esetenkénti összeszavazás mellett a nemzetiségi jellegű kérdések iránti közömbösségüket hangsúlyozva, Sipos Leó a zsidó párt képviselőjében kifejtette, hogy a zsidó nemzetiségűek számára tulajdonképpen teljesen érdektelen az arról való vita, hogy a színházban ki játszik,⁸⁷ jelezve a csehszlovák államhatalom által is támogatott zsidó disszimilációs folyamatok mozgásba lendülését.⁸⁸

A téma mélyrehatóbb kutatásához azonban a felhasznált dokumentumokon túl további forráscsoportok beemelése lenne szükséges, így a jelen tanulmány csupán körvonalaiiban próbálja a vázolt probléma összetettségét érzékeltetni. Lényeges, hogy a további vizsgálódásnak a folyamatok elemzése mellett prozopográfiai és archontológiai irányú elemzésekkel is ki kell egészülnie, ezzel is mind nagyobb lehetőséget adva a különféle területi egységek kutatási eredményei összehasonlító diskurzusba való beemelésének.

házszervezésben és vezetésben is tapasztalatlan, ám annál ambiciózusabb színészrendező Földes Dezső kezébe adta. Tóth 2017. 62.

⁸⁷ Neumann é. n. (1921. december) 61–62.

⁸⁸ Az 1921. évi csehszlovák népszámlálás 10 973 zsidó felekezetű pozsonyi polgárt regisztrált, közülük a zsidó nemzetiséget 4095 fő jelölte meg – tanúskodva a zsidó asszimilációs folyamatokkal szembeni erőik érvényesüléséről. Szarka László 2005. 407.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM:

- Engemann, Iris 2011: Slovakizácia Bratislavy v rokoch 1918–1948. Úvahy na príklade mestskej rímskokatolíckej obce. In: Medvecký, Matej (szerk.): Fenomén Bratislava. Bratislava. UPM. 11–28.
- Engemann, Iris é. n.: Die Slowakisierung Bratislavas. Universität, Theater und Kultusgemeinden 1918–1948. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag. 2012.
- Filep Tamás Gusztáv 2010: Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történetek egy hírlap közleményeinek tükrében. Pozsony. Kalligram.
- Kováč, Dušan 2009: Bratislava: Chcené-nechcené hlavné mesto. Premeny dejín dejepiscov. *Bratislava: Zborník múzea mesta Bratislavy*. 41–51.
- Lipták, Lubomír 1992: Politické strany na Slovensku 1860–1989. Bratislava. Archa.
- Simon Attila 2013: A magyar szociáldemokrácia útkeresése a húszas évek Csehszlovákiájában. *Múltunk*. 2013/1. 36–64.
- Szarka László 2005: Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között. In: Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.): Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Pozsony. Kalligram. 401–419.
- Székel György – Gajdó Tamás (szerk.) 2001: Magyar színháztörténet II. 1873–1920. Budapest. Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.
- Tišliar, Pavol 2009: Etnická a konfesionálna skladba obyvateľov Bratislavy v poslednej štvrtine 19. a v prvej polovici 20. storočia. *Bratislava: Zborník múzea mesta Bratislavy*. 53–69.
- Tóth László 2017: Kényszerpályán. A pozsonyi magyar színjátszás az államfordulat idején (1918–1924). *Fórum: társadalomtudományi szemle*. 2017/1. 27–67.

FORRÁSOK:

Archív mesta Bratislavy (AMB)

- Városi képviselőtestületi jegyzőkönyvek (1919–1922)
- 1919, 10564/2b49
 - 1920, 10565/2b50
 - 1921, 10566/2b51
 - 1922, 10567/2b52

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Neumann Tibor, dr.: Pozsony város képviselőtestületének működése. 1921–1922.
Kézirattár.

Sajtó

Hiradó, napilap (1919–1922)

Slovenský denník, napilap (1920–1922)

Slovenská politika, napilap (1921–1922)

Törvények

1920/210. *Zákon o prozatimní úpravě správy politické na Slovensku*. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. 1920.4.15. 503–504.

<http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1920.html> (letöltve 2017.9.6.)

1922/243. *Zákon o prozatímní úpravě zřízení obcí na Slovensku*. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. 1922.8.23. 1043–1046.

<http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1922.html> (letöltve 2017.9.6.)